

Сокоринський Ю. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки
Державної пенітенціарної служби

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ВІД ПОКАРАННЯ НА ПІДСТАВІ ЗАКОНУ ПРО АМНІСТІЮ

DISMISSAL OF SERVICEMEN FROM PUNISHMENT UNDER THE AMNESTY LAW

У статті викладені основні тези щодо дослідження проблеми звільнення військовослужбовців від покарання на підставі закону про амністію. Проведено аналіз наукових поглядів на проблему звільнення від покарання на підставі закону про амністію. Наведено авторське бачення на цю проблему.

Ключові слова: звільнення, військовослужбовці, покарання, закон, амністія.

В статье изложены основные тезисы исследования проблемы освобождения военнослужащих от наказания на основании закона про амнистию. Проведен анализ научных взглядов на проблему освобождения военнослужащих от наказания на основании закона про амнистию. Высказанная авторская позиция по поводу данной проблемы.

Ключевые слова: освобождение, военнослужащие, наказание, закон, амнистия.

The article outlines the main theses concerning the study of the issue of dismissal of servicemen from the punishment on the basis of the amnesty law. The analysis of scientific views on the problem of dismissal from punishment under the amnesty law is conducted. The author's vision for this problem is given.

Key words: dismissal, servicemen, punishment, law, amnesty.

Постановка проблеми. Проведений нами аналіз норм чинного кримінального законодавства показує, що в кримінально-правовій науці існує низка проблем, пов'язаних із необхідністю його вдосконалення. Однією з таких проблем є питання застосування та звільнення військовослужбовців від покарання на підставі закону про амністію.

Водночас треба зауважити, що вітчизняний законодавець у ч. 3 ст. 84 КК України передбачив для військовослужбовців також звільнення від покарання за хворобою [1]. Цей вид звільнення від покарання до військовослужбовців застосовується, як пише у своєму дослідженні А.В. Андреев, за наявності сукупності таких умов: а) від покарання звільняються лише військовослужбовці; б) вони мають бути засуджені до службових обмежень, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні; в) та визнані непридатними до військової служби.

З приводу третьої умови зазначений учений зазначає, що захворювання засудженого військовослужбовця обов'язково має робити його непридатним до військової служби зі зняттям із військового обліку або непридатним до військової служби на мирний час, обмежено придатним у воєнний час. Така непридатність, наприклад, для військовослужбовців Збройних сил України визначається на підставі Розкладу хвороб, станів і фізичних вад, що визначають ступінь придатності до військової служби у Збройних силах України (Додаток № 1 до Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних силах України, затвердженого наказом Міністра оборони України від 14 серпня 2008 р. № 402) [2, с. 241].

Така позиція підтверджується як численними дослідженнями, так і аналізом судової практики, адже, як слушно зазначають фахівці В.М. Бурдін

[3, с. 528–529], Є.О. Письменський [4, с. 336–337], Л.В. Яковлева [5, с. 161–172], саме практика звільнення військовослужбовців від покарання показує, що військовослужбовці опиняються в кращому становищі, порівняно з іншими засудженими, щодо яких у разі виникнення хвороби виконання покарання тільки зупиняється.

Отож розв'язання зазначеної проблеми може бути здійснено шляхом застосування до військовослужбовця акта помилування, або на підставі закону про амністію. І хоча такий вид звільнення, як помилування, передбачений Конституцією України, на жаль, до військовослужбовців строкової служби він не застосовується.

Хоча, як вважає професор І.Г. Богатирьов, помилування засудженого передбачає відмову від сталих переконань і формування в нього щирого каяття, прагнення до виправлення й ресоціалізації та набуття статусу законослухняної особи, а також стійкого негативного ставлення до будь-яких протиправних діянь після помилування [6, с. 107].

Тож амністія як вид звільнення носить системний характер і відповідає основним засадам кримінальної політики держави. Доречно наголосити, що відповідно до положень ст. ст. 74 та 92 Конституції України Верховна Рада України не тільки приймає закон про амністію, а і є гарантом забезпечення об'єктивності механізму оголошення амністії на території України [7].

Загальні положення, що стосуються цього інституту, закріплено в Законі України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 р. (у редакції від 2 червня 2011 р.). Норми, які передбачають звільнення особи від покарання на підставі Закону України «Про амністію», відображенні у ст. ст. 85–86 КК України.

Так, згідно зі ст. ст. 1, 2 Закону України «Про застосування амністії в Україні» амністія передбачає ухвалення Верховною Радою України відповідного акта (закону про амністію), що передусім повністю або частково звільняє певну категорію осіб від відбування покарання. Цей закон не може передбачати заміну одного покарання іншим або зняття судимості [8].

Джерельна база. Сьогодні вже існує низка досліджень, у яких здійснено спробу усвідомлення амністії як виду звільнення від кримінальної відповідальності. Поряд із тим окремого дослідження щодо звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців на підставі закону про амністію не проводилося, що підтверджує актуальність статті.

Серед вітчизняних і зарубіжних учених, які фрагментарно розглядали проблему амністії, треба передусім назвати Ю.В. Александрова, А.В. Андреева, І.Г. Богатирьова, В.М. Бурдіна, БА. Галкіна, С.В. Дрьомова, І.І. Журову, М.Й. Коржанського, Є.О. Письменського, О.П. Рябчинську, А.А. Музику, Т.А. Ніколаєнко, А.Н. Осяка, П.В. Хряпінського, С.Б. Фоміна, О.В. Чепелюка, І.І. Чугуникова, С.М. Школу, Г.О. Усатого Г.О., Л.В. Яковлеву та інших дослідників.

Вважаємо за доцільне навести позиції окремих учених щодо важливості дослідження зазначеної проблеми, однак варто зауважити про те, що застосування амністії до військовослужбовців має проходити через призму різних галузей права, тому що в ній присутні ознаки конституційного, кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права.

Отож застосування амністії до військовослужбовців не можна відносити тільки до однієї галузі права, тому що амністія є міжгалузевим правовим інститутом, хоча наголос все ж таки треба робити передусім на кримінально-правовому значенні, оскільки чільне місце в ньому займають саме кримінально-правові норми.

У зв'язку з тим, що закони про амністію Верховна Рада України приймає практично не частіше ніж один раз на календарний рік (ст. 7 Закону України «Про застосування амністії в Україні»), якщо відсутній політичний підтекст прийняття такого закону (наприклад, вибори нового президента). Якщо він є, то закон про амністію може бути прийнятий на розсуд законодавця залежно від тенденцій здійснюваної кримінально-правової політики. До речі, аналіз роботи Верховної Ради України показує, що майже щорічно в парламенті відбувається реєстрація нового законопроекту про амністію.

Інакше кажучи, ухвалення закону про амністію є правом, а не обов'язком найвищого законодавчого органу. Ми підтримуємо позицію А.А. Музики, який вважає, що це питання не надумане. Як стверджує вчений, часто можна почути докори на адресу депутатського корпусу: чому не приймається закон про амністію, адже минуло вже кілька років? Із цього приводу й серед народних депутатів України немає єдиної думки. Конституція України та вітчизняне кримінальне (або інше) законодавство не передбачає

такого обов'язку, як «обов'язок видання щодо особи, яка скоїла злочин, акта амністії» [9, с. 338].

У законі про амністію, як зазначає вітчизняний учений у галузі кримінального права Є.О. Письменський, визначені категорії осіб, що підлягають звільненню за цією амністією; види покарань, від яких звільняються засуджені; обсяг амністії, тобто її поширення на певні види злочинів; категорії осіб, до яких не застосовується амністія; органи, на які покладається виконання закону про амністію; інші питання [10, с. 153].

Отже, акт про амністію має нормативний характер, будучи розрахованим на багаторазове застосування та діючи стосовно індивідуально невизначеного кола осіб. Варто погодитися з позицією О.В. Чепелюк про те, що акт про амністію є однозначно нормативно-правовим, хоча й характеризується деякими специфічними ознаками. Зокрема, як наголошує вчений, правозастосовна дія акта про амністію дещо обмежена за колом осіб. Це означає, що акт про амністію, на відміну від інших нормативно-правових актів, поширює свою дію не на всіх осіб, які перебувають під юрисдикцією держави, а лише на тих, коло яких конкретно передбачено актом про амністію.

Окрім того, як правило, актом про амністію передбачається вказівка про розповсюдження дії акта на осіб, які вчинили злочини до дня набрання актом чинності. Водночас акт про амністію приймається з визначеною періодичністю та приурочується певній важливій події державного життя (річниці проголошення незалежності, прийняттю Конституції, перемозі у Великій Вітчизняній війні тощо) [11, с. 32–33].

Разом із тим набуття чинності конкретним законом про амністію не здатне призвести до автоматичного звільнення від покарання військовослужбовця. Незважаючи на те, що амністія спрямовує свою дію на індивідуально невизначену категорію осіб, рішення про застосування акта амністії ухвалюється персонально щодо кожної особи. Невипадково, як зауважує А.В. Андреев, закон про амністію називають юридичною передумовою для ухвалення судового рішення про повне або часткове звільнення від покарання особи, винної у вчиненні конкретного злочину.

Так, згідно з ч. 2 ст. 3 Закону України «Про застосування амністії в Україні» суд, установивши в стадії судового розгляду кримінального провадження можливість застосувати до військовослужбовця акт амністії, постановляє обвинувальний вирок зі звільненням засудженого від відбування покарання за умови, що вчинений ним злочин усуває причинно-наслідковий зв'язок, особа визнає свою вину й готова відшкодувати збитки, завдані потерпілому.

Вивчаючи проблеми амністії в Україні, вітчизняний учений І.І. Чугуников вважає, що амністія практично не застосовується, якщо обвинувачений не бажає такого варіанту припинення кримінально-правових відносин, що визнається цілком справедливим рішенням законодавця. Відповідно, особа, яка підля-

гає застосуванню амністії, має в усній чи письмовій формі дати на це згоду суду [12, с. 26].

На жаль, Закон України «Про застосування амністії в Україні» не містить зазначеної вимоги, яка мала б носити універсальний характер. Однак зазначена вимога зафіксована в законах, які оголошують амністію. Так, відповідно до ст. 9 Закону «Про амністію у 2011 році» забороняється застосовувати амністію, якщо обвинувачений, підсудний або засуджений заперечує проти цього.

До речі, надання юридичного значення волевиявленню винної особи щодо вирішення питання про застосування чи незастосування до неї амністії фахівці оцінюють як цілком справедливе. Наприклад, вітчизняний учений С.М. Школа вважає, що соціальна потреба в наданні права не погоджуватись зі звільненням унаслідок амністії зумовлена тим, що в реальному житті трапляються випадки, коли окремі особи з тих чи інших причин не бажають, щоб їх амністували.

Зазначене застереження, зокрема, передбачає, що звільнювати від відбування покарання особу чи ні є правом суду. До того ж прийняття закону про амністію не може дозволити звільнити від покарання особу без урахування окремих аспектів її поведінки, тобто такої, яка не гідна цього привілею та мета покарання щодо якої не реалізована [13, с. 154–155].

На жаль, прийняття Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні», який набрав законної сили з 1 січня 2012 р., та інших законодавчих актів України істотним чином обмежило сферу амністування. Зокрема, щонайголовніше – амністія залишилася лише підставою для звільнення від покарання та його відбування; звільнення від кримінальної відповідальності унеможливується, а це не відповідає гуманізації державної кримінально-правової політики.

Ми повністю поділяємо позицію А.В. Андрєєва про те, що відмова від звільнення від кримінальної відповідальності за законом про амністію є саме таким кроком, який здатен оптимізувати правозастосовну практику, зробити її не лише такою, що відповідає загальносвітовим стандартам, але й вдосконалити кримінальне законодавство в напрямку подальшого підвищення його якості [2, с. 237].

Тим часом А.А. Музика зазначає, що прагнення законодавця обмежити сферу застосування амністії лише звільненням від покарання, формулюючи законодавче визначення амністії, виявилось юридично незачинним. У ньому, по суті, не визначені відмінності між інститутами звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання. Інакше кажучи, нова дефініція передбачає можливість звільнення особи і від кримінальної відповідальності.

Цей висновок ґрунтується на рішенні Конституційного Суду України у справі про депутатську недоторканність від 27 жовтня 1999 р. (кримінальна відповідальність настає з моменту набрання обвинувальним вироком суду законної сили). Із цього випливає, що до зазначеного моменту особа може

бути звільнена виключно від кримінальної відповідальності. Отже, хоча в аналізованій нормі йдеться ніби тільки про звільнення від відбування покарання, фактично передбачене звільнення і від кримінальної відповідальності [9, с. 340–341].

Інший вітчизняний учений Ю.В. Александров звертає увагу на різке обмеження в нормах нової редакції закону можливостей для застосування амністії до певних категорій осіб, що має бути першим важливим кроком на шляху до повної відміни амністії, і цю відміну, мабуть, треба здійснити раніше чи пізніше [14, с. 154].

Цікавою є позиція вітчизняних науковців Г.О. Уса-того та С.В. Дрьомова, які, з одного боку, погоджуючись з окремими вітчизняними та зарубіжними правниками, вважають, що амністія в чинній редакції відповідного закону може розглядатися радше як одна з основних причин ескалації злочинності, фактора, який на фоні погіршення морально-психологічних характеристик сучасних злочинців, формує психологію безкарності та стимулює стійкість злочинності. Адже насправді будь-яке покарання і, відповідно, звільнення від нього, яке застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, повинно мати на меті, перш за все, виправлення засудженого, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженим, так і іншими особами [15, с. 96–97].

Така позиція вчених є настільки радикальною в реформуванні кримінального законодавства, що з нею не можна погодитися з огляду на наявність певних позитивних аспектів амністії, а тому її треба зберегти як сучасне правове явище.

Водночас ми поділяємо думку А.В. Андрєєва про те, що під час розроблення проектів майбутніх актів про амністію бажано було б виходити з таких позицій: 1) амністії необхідно застосовувати досить рідко та переважно на відзначення яких-небудь значимих дат або подій; 2) амністії можуть служити інструментом вирішення соціальних, кримінально-правових і політичних проблем, але не економічних; 3) амністії тільки у вигляді винятку можуть допускати звільнення осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини [16, с. 170].

Треба звернути увагу й на дослідження проблем амністії зарубіжним ученим А.М. Осяком, який вважає, що ефективність амністії повинна визначатися на підставі комплексу таких факторів: 1) соціальна необхідність прийняття амністії в конкретний період; 2) вдосконалювання законодавчої регламентації норм про амністію; 3) належний рівень реалізації правових норм про амністію; 4) рівень правосвідомості та правової культури суб'єктів правозастосування, законослухняних громадян, осіб, звільнених за амністією, а також тих засуджених, до яких амністія не застосовується [17, с. 176].

Отже, зважаючи на вищевикладені названими вченими фактори, можна зробити висновок, що для України найбільш вірогідним шляхом подальшого розвитку норм про амністію вважаємо її не тільки збереження, а й удосконалення (наприклад,

обов'язкове застосування амністії до осіб, які вчинили кримінальні проступки).

До речі, у процесі дослідження злочинів, які вчиняються у військових частинах Збройних сил України, значне місце посідають злочини у вигляді самовільного залишення частини чи місця служби – 6,3 %, крадіжки – 4,6 %, розбою – 2,6 %, дезертирства – 1,3 %, решта злочинів – це умисне вбивство, перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, вимагання та одержання неправомірної вигоди, погроза або насильство щодо начальника, порушення статутних правил несення прикордонної служби тощо – 0,6 % [18, с. 147]. Одним із прикладів є вимагання 25 тис. євро та одержання частини неправомірної вигоди в розмірі 5 тис. євро начальником Чернівецького прикордон-

ного загону та його заступником з оперативно-розшукової роботи за не притягання підлеглих військовослужбовців до відповідальності за порушення правил несення прикордонної служби [19, с. 127].

Висновки. Насамкінець, наголошуємо, що звільнення військовослужбовців від покарання шляхом застосування амністії, безумовно, треба вважати одним із видів звільнення та різновидом альтернативних заходів кримінально-правового впливу, який застосовується державою щодо осіб, які не характеризуються підвищеним ступенем суспільної небезпечності. У свою чергу, звільнення військовослужбовців від покарання шляхом застосування амністії за своєю правовою природою схоже на інші види звільнення з тією різницею, що амністія може бути застосована тільки відповідно до Закону України про амністію.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1: Загальна частина / За заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-е вид., допов. Х.: Право, 2013. 376 с.
2. Андреев А.В. Законотворчі та правозастосовні проблеми звільнення від покарання з випробуванням. Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 4. С. 236–245.
3. Бурдін В.М. Окремі проблеми застосування амністії в Україні. Вісник Львівського університету. Серія: Юридична. 2011. Вип. 54. С. 335–341.
4. Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми вдосконалення кримінального законодавства. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2011. № 3. С. 104–110.
5. Яковлева Л.В., Письменский Е.А. Освобождение от наказания в соответствии с актом об амнистии по законодательству Российской Федерации и Украины (сравнительный анализ). Проблемы освобождения от уголовной ответственности и наказания по законодательству Республики Беларусь, России и Украины: уголовно-правовой и уголовно-процессуальный аспекты: сб. ст. / Под науч. ред. Л.В. Лобановой, И.С. Дикарева; редкол.: Л.В. Лобанова (отв. ред.) и др. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2012. С. 161–172.
6. Богатирьов І.Г. Наукова дискусія щодо проблем застосування інституту помилування до засуджених в Україні. Вісник прокуратури. № 1. 2016. С. 107.
7. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
8. «Про застосування амністії в Україні»: Закон України від 1 жовтня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 48. Ст. 263.
9. Музыка А.А. Закону «О применении амнистии в Украине» посвящается (в редакции от 2 июня 2011 года). Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 19–20 квітня 2012 р.) / упоряд. Є.О. Письменський, Ю.Г. Старовойтова. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. С. 337–344.
10. Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування: коментар до кримінального законодавства та практики його застосування. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. 216 с.
11. Чепелюк О.В. Амністія та помилування в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. К., 2008. 207 с.
12. Чугуников І.І. Правовідносини та форми їх реалізації у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Одеса, 2001. 20 с.
13. Школа С.М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. К., 2003. 248 с.
14. Александров Ю.В. Институт амнистии: його розвиток і можливі перспективи. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. 2011. № 4 (31). С. 154–157.
15. Усатий Г.О., Дрьомов С.В. Амністія по-президентськи: соціальний конфлікт чи сучасна індульгенція для злочинців. Проблеми правового регулювання і практики застосування амністії та помилування: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Луганськ, 6–20 лютого 2012 р.) / Упоряд.: Є.О. Письменський. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. С. 93–97.
16. Андреев А.В. Безумовні види звільнення від покарання: проблеми вдосконалення кримінального законодавства та практики його застосування. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2012. № 4 (51). С. 162–168.
17. Осяк А.Н. Институт амнистии в российском уголовном праве: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Ростов-на-Дону, 2006. 205 с.
18. Богатирьов І.Г., Сокоринський Ю.В. Кримінально-виконавча характеристика покарання у виді тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. К.: ВД. «Дакор», 2013. 168 с.
19. Сенюк О.В. Діяльність військової прокуратури для забезпечення правопорядку в армії та державі. Вісник прокуратури. № 12. 2015. С. 125–128.